

Český znakový jazyk

V každé zemi existuje tzv. národní znakový jazyk, v České republice je to český znakový jazyk, např. v Německu je to německý znakový jazyk (Deutsche Gebärdensprache – DGS), v USA je to americký znakový jazyk (American Sign Language - ASL) atd. Neslyšící mají u nás v republice právo na vzdělávání v českém znakovém jazyce. Prvním zákonem, který toto právo zajišťoval (resp. bylo doplněno ustanovení) byl školský zákon z roku 1990 (zákon č. 171/1990 Sb., kterým se měnil zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol). V roce 1998 byl z iniciativy organizací neslyšících přijat samostatný zákon č. 155/1998 Sb. ze dne 11. června 1998 o znakové řeči a změně dalších zákonů ze dne 11. 6. 1998. Znaková řeč je tímto zákonem definovaný termín, který označuje jak český znakový jazyk, tak i znakovanou češtinu. Znakový jazyk je proto velmi často laicky mylně označován jako znaková řeč. V roce 2008 byl zákon novelizován pod č. 384/2008 Sb. a názvem o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, v úplném znění vyhlášen pod č. 423/2008 Sb. ze dne 20. 10. 2008. Podle § 4 tohoto zákona je český znakový jazyk: „základním komunikačním systémem těch neslyšících osob v České republice, které jej samy považují za hlavní formu své komunikace“. Využíván může být i jako komunikační systém hluchoslepých osob v taktilní formě (vnímání jeho výrazových prostředků prostřednictvím hmatu). Český znakový jazyk je zákonem definován jako: „přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-motorickými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní částí trupu“. Produkovan je v trojrozměrném prostoru (vymezen zhruba rozpaženými lokty, temenem hlavy, pasem), nemá psanou podobu. Je ustálen po stránce lexikální i gramatické. Znakový jazyk má dvě základní složky, které mohou existovat simultánně. Manuální složka je vše, co se produkuje rukama, jsou to znaky (morfémy) znakového jazyka. Tyto morfémy se mohou dále členit na fonémy, které rozlišují význam (místo, kde se znak artikuluje, tvar ruky/rukou, která/které znak artikuluje, vztah ruky/rukou k tělu – orientace dlaně a prstů, vzájemná poloha rukou a pohyb/pohyby ruky/rukou). Součástí znakového jazyka je i nemanuální složka, což je vše, co vytváří hlava, obličej (obočí, oči, tváře, ústa a rty, jazyk), ramena a trup. Tyto komponenty se mohou mezi sebou různě kombinovat, jejich produkce je různě dlouhá, opakovaná. Nemanuální složka znakového jazyka je důležitým prostředkem gramatiky znakového jazyka a funguje, jak v rovině lexikální, tak syntaktické. Objevuje se jako povinná součást některých znaků, jako výběrový modifikátor znaků (rychlost, velikost, stupeň, způsob atd.), jako prostředek gramatické stavby věty (zásadní význam má při produkci různých druhů vět). Základní charakteristiky jako je znakovost, systémovost, dvojí členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr jsou charakteristiky, na jejichž základě můžeme označit jazyk jako přirozený. Tyto hlavní rysy přirozeného jazyka má jak jazyk mluvený, tak i jazyk znakový. V literatuře (např. Slánská Bimová a Okrouhlíková, 2008, Doležalová, 2012) jsou vysvětlovány následovně. Každý přirozený jazyk má povahu systému, tedy souboru jednotek a vztahů mezi nimi. Tato vlastnost se nazývá systémovost. Jedná se o vnitřní systém vztahů mezi jednotkami jazyka. Mluvený jazyk je lineární – jednotky se kladou vedle sebe, nemůžeme vyslovit více hlásek najednou. Znakový jazyk je simultánní – jednotky je možné užívat najednou, v jednom okamžiku. Dalším rysem přirozených jazyků je znakovost. Jazyk jako systém je tvořen jednotkami, které mají povahu znaků. Jedná se buď o znaky znakového jazyka, nebo slova mluveného jazyka. Dalším rysem je dvojí členění (dvojí artikulace, duálnost). V jazyce existují jednotky, které nesou význam (tzv. morfémy), ty lze rozdělit na ještě menší jednotky (tzv. fonémy), které samy význam nenesou, ale dokáží ho rozlišit. Mluvený jazyk se skládá ze slov, která mají význam, dále je můžeme rozdělit na hlásky, které samy o sobě význam nenesou, ale dokáží ho rozlišit, např. les-ves-pes, kos-los-nos. Znakový jazyk je tvořen ze znaků, ty je možné rozdělit na parametry tvořící manuální složku (místo artikulace, tvar ruky, orientaci dlaně a prstů, pohyb ruky), kromě toho má znak ještě

nemanuální složku (pohyby obličeje, hlavy a horní části trupu). Všechny tyto parametry mohou rozlišit význam jako hlásky v mluveném jazyce. Každý přirozený jazyk je produktivní, to znamená, že se skládá z omezeného počtu jednotek, v mluveném jazyce hlásek. Z tohoto omezeného počtu prostředků lze vytvořit za pomoci stanovených pravidel nekonečné množství spojení, nekonečně mnoho slov a vět. Ve znakovém jazyce je též omezené množství míst artikulace, tvarů ruky, pohybů a můžeme z nich vytvořit nekonečné množství výpovědí. Dalším rysem je svébytnost. Ta umožňuje jazyku oddělit se od aktuální přítomnosti, tedy vyjádřit kromě toho, co se děje nyní a tady, také minulost, budoucnost, podmínku, mluvit o věcech, které jsou vzdálené nebo ve skutečnosti neexistují. Posledním rysem je historický rozměr. Každý jazyk se časem mění, nezůstává stále stejný, prochází fylogenetickým a ontogenetickým vývojem. Např. před sto lety se používala jiná slova a znaky, která se už nyní nepoužívají. Ontogenetický vývoj probíhá při osvojování jazyka u dítěte. Stejně u mluvených i znakových jazyků tento vývoj přechází od jednotlivých slov, znaků k větám a složitějším sdělením. Lingvistika se znakovými jazyky soustavněji nezabývala až do druhé poloviny 20. století. Intenzivně dochází k rozvoji lingvistiky od počátku 70. let min. století, nejprve v USA ve výzkumném týmu Klimy (University of California) a Bellugiové (Salk Institut for Biological Studies), v roce 1971 byla založena Stokoeova Jazyková výzkumná laboratoř na Gallandetově univerzitě. V roce 1980 vznikla učebnice amerického znakového jazyka. Postupná změna statusu amerického znakového jazyka ovlivnila sebepojetí komunity neslyšících v USA a přispěla k akceptaci neslyšících osob jako příslušníků kulturní a jazykové minority (Macurová, 2008). U nás byl výzkum českého znakového jazyka zahájen v roce 1993 v Institutu pro neslyšící v Berouně. Nyní probíhá výzkum českého znakového jazyka (ČZJ) na FF UK v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace.

Znakovaná čeština

Znakovaná čeština je umělý jazykový systém, který usnadňuje do-rozumívání mezi osobami slyšícími a neslyšícími. Podle současně platného zákona o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob č. 384/2008 Sb., v úplném znění vyhlášeném podč. 423/2008 Sb., jsou spolu s jednotlivými českými slovy pohybem a postavením rukou ukazovány jednotlivé znaky, převzaté z českého znakového jazyka. Krahulcová (2003, s. 60) uvádí, že „znakovaný český jazyk využívá gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulována“. Této definici odpovídá např. německý pojem pro znakovanou němčinu (Lautsprachbegleitende Gebärden), v doslovném překladu znakování doprovázené mluveným jazykem. Mezi základní rysy znakované češtiny patří podle Kotvové a Komorné (2008) zejména důsledné dodržování slovosledu české věty, která je transliterována. V roce 1972 začal vycházet odborný časopis Sign Language. Každé slovo je překládáno do znaku, znaky jsou produkovány za sebou tak, jak jsou během mluveného projevu vyslovována. Znaková zásoba znakované češtiny využívá převážně znaky z českého znakového jazyka, ale také znaky uměle vytvořené, vzniklé z potřeby přesného překladu věty z českého jazyka do vizuálně-motorického kódu, které se mohou nazývat speciálními znaky znakované češtiny. V neposlední řadě je důležité si uvědomit, že na rozdíl od komunikace ve znakovém jazyce, při transliteraci znakované češtiny neplní mimika gramatické funkce (nenese gramatické významy).

Podobně jako u znakového jazyka můžeme vydělit složku manuální a nemanuální. Manuální složka komunikace se vztahuje k artikulaci jednotlivých znaků a při nemanuální složce komunikace se jedná o zvýrazněnou artikulaci, mimiku, postavení a pohyby horní části trupu, které mají pouze doprovodnou funkci s důrazem na artikulaci (ta jako jediná ukrývá gramatiku transliterovaného mluveného jazyka).